

(Mali) katekizem – kranjski in prekmurski prvotisk

Marko Jesenšek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6-112

Marko Jesenšek: (Mali) katekizem – kranjski in prekmurski prvotisk. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 4, str. 5–24

V razpravi sta prikazana Trubarjev Catechismus iz leta 1550 in Temlinov Mali katechismus iz leta 1715 kot prvotiska osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika – začetki kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika so povezani s protestantsko književnostjo in z željo, da vsak vernik lahko sam bere Sveto pismo v svojem maternem jeziku. Oba slovenska katekizma sta pri tem opravila cerkveno in posvetno vlogo, saj sta ob sporočanju glavnih naukov vere prevzela tudi vlogo prvih slovenskih učbenikov. Temlin je pri tem ostal v slovenskem prostoru manj znan in prepoznaven – v razpravi so predstavljeni drobcici iz njegovega življenja in dela, ki pomagajo sestavljati Temlinovo podobo tristo let po izidu prve prekmurske knjige.

Ključne besede: Ferenc Temlin, Primož Trubar, katekizem, zgodovina jezika, osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik, kranjščina, prekmurščina

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6-112

Marko Jesenšek: The (Small) Catechism – the Carniola and Prekmurje First Prints. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 4, pp. 5–24

The treatise presents Trubar's *Catechismus* from 1550 and Temlin's *Mali katechismus* from 1715 as the first two prints in the central and eastern Slovenian standard language. The beginnings of the Carniola and Prekmurje standard language are connected with the protestant literature and with the wish that each religious persons would be

* Red. prof. dr. Marko Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, marko.jesensek@um.si

able to read the Bible in his/her mother tongue. Both Slovenian catechisms played a religious and secular role, for next to presenting the basic religious teachings they also took over the role of the first Slovenian textbooks. Temlin is in Slovenia unfortunately less known and recognisable, so the treatise presents fragments of his life and work, which can help with putting together Temlin's image three hundred years after the first Prekmurje book was published.

Key word: Ferenc Temlin, Primož Trubar, catechism, language history, central and eastern Slovenian standard language, Carniola dialect, Prekmurje dialect

0 UVOD

Kranjski in prekmurski knjižni jezik sta se sredi 19. stoletja poenotila in oblikovala v enotno slovensko knjižno normo, t. i. novoslovenščino ali enotni slovenski knjižni jezik. »Dogovorjeno« izhodišče za poenotenje so bile nove oblike,¹ ki jih je Luka Svetec objavil leta 1850 v časopisu Slovenija, uveljavile pa so se v Miklošičevem prevodu Občedržavljankega zakonika, normativno pa v Janežičevih slovnica leta 1854 in 1863, tj. prvih slovnica enotnega slovenskega knjižnega jezika. »/T/a navidez skromna sprememba« (Pogorelec 2011: 126) je odločilno vplivala na nadaljnji razvoj slovenščine, saj je zaključila njen dvojnični razvoj (Jesenšek 2011) in uzakonila novo podobo slovenskega knjižnega jezika, t. i. novoslovenščino ali enotni slovenski knjižni jezik – spremembe se lepo vidijo iz primerjave Prešernovih *Poezij*: prva izdaja leta 1846 je značilno osrednjeslovenska oz. kranjska, druga, ki jo je leta 1866 »popravil« Levstik, pa je novoslovenska.

Pred tem smo imeli v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru dvojnični razvoj slovenskega jezika in več knjižnih različic: kranjsko (v njenih okvirih tudi koroške in primorske poskuse), vzhodnoštajersko (prleško) in prekmursko knjižno normo – osrednjeslovenska kranjska knjižna različica je nekritično postala kar sopomenka za slovenski knjižni jezik, vzhodnoslovenska vzhodnoštajerska različica je bila »prepoznana« za jezikovni partikularizem (Toporišič 1992: 76), prekmurski knjižni jezik 18. stoletja pa je bil v osredju sploh neznan in povsem spregledan. Breznik (1916: 336) je tako še leta 1916 zapisal, da smo:

¹ (1) soglasniški sklop -šč-, npr. *kršanstvo* → *krščanstvo*, (2) členek *naj*, npr. *narlepši* → *najlepši*, (3) vezniki *in, da, ker, inu* → *in, de* → *da, kir* → *ker*, (4) zapis zlogotvornega *r*, npr. *vert* → *vrt*; v oblikoslovju so bile pri samostalniku »izpogajane«, (5) mestniški sklanjatveni končnici m. sp. ed. -*om* in dv. -*oma*, npr. *bratam* → *bratom* in *bratama* → *bratoma*, (6) pridevniški končnici -*emu, -ega*, npr. *dobrimu* → *dobremu, dobriga* → *dobrega* (ne uveljavi pa se prvotno predlagana panonska oblika -*oga*, npr. *dobroga*), (7) ujemanje samostalnika in pridevnika v spolu, sklonu in številu, npr. *lepši njiva* → *lepša njiva, lepši polje* → *lepše polje, ljubeče srca* → *ljubeča srca*, (8) glagolska medpona -*ni-*, npr. *dvignuti* → *dvigniti*.

.../ do Svetca imeli Kranjce (katerim so se pridružili tudi Primorci), Korošce, Štajerce, ki so pisali vsak svoje narečje – povsod pa Ilirce, ki so pisali umeten južnoslovanski jezik – a enotnega slovenskega literarnega jezika še nismo imeli. Da se je ustvaril le-ta, je zasluga Podgorskega, ki je napravil kompromis med vsemi štirimi borečimi se elementi in začel pisati leta 1849, nove oblike.

Torej: vodilni slovenski slovničar na začetku 20. stoletja ni upošteval prekmurskega knjižnega jezika (po analogiji bi ga verjetno lahko imenoval prekmurski literarni jezik), ampak je enotni slovenski knjižni jezik prepoznal le kot »kompromis« med kranjščino, koroščino in štajersčino ter zavrnitvijo ilirščine.

Spregledana dejstva iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika so danes popravljena (Jesenšek 2015). Vemo, da se je v panonskem jezikovnem prostoru med Muro in Rabo v 18. stoletju oblikoval prekmurski knjižni jezik (Jesenšek 2013), ki se je potrdil v vseh funkcijskih zvrsteh, nato pa je sredi 19. stoletja, zaradi prebujajočih se želja o zedinjeni Sloveniji v pomladi narodov in romantične ideje, da je jezikovna enotnost pogoj za narodnostno združitev in državotvornost Slovencev, s kranjščino oblikoval enotni slovenski jezikovni standard (Orožen 1996).

1 KATEKIZEM IN ZAČETKI KRANJSKEGA TER PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

1.1 Na začetku slovenske besede so bili Brižinski spomeniki. Narečna razcepjenost, geografske posebnosti in upravno-politična razdelitev Slovencev v alpskem in panonskem prostoru (cerkvene meje, zlasti pa nemška in madžarska nadoblast) so povzročile dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika in delitev na dve normi: osrednje- in vzhodnoslovensko, tj. na kranjščino in vzhodnoštajersčino ter prekmurščino.

Na začetku slovenske tiskane besede so katekizmi. Trubarjev Catechismus iz leta 1550 je prva kranjska tiskana knjiga, Temlinov Mali catechismus, ki je bil natisnjen v »Saxonii v meszti Halla imenüvanom« leta 1715, je prva prekmurska tiskana knjiga; začetki vzhodnoštajerskega knjižnega jezika so prav tako povezani z izdajami Parhamerjevega katekizma (1758, 1764, 1777, 1783), enako se prvi tisk pojavi s katekizmom v Videmski nadškofiji (Jesenšek 1998).

1.2 Leta 1550 je v Catechismusu prvič zapisan osrednjeslovenski knjižni jezik ali »gospod Trubarjeva kranjščina«, kot je ta jezik imenoval Krelj, ali »der windischen sprache«, kot je Trubar imenoval svoj jezik v nemškem predgovoru, ali »naš jezik«, kot ga je imenoval v slovenskem predgovoru. Gre za »stranski produkt protestantizma«, za nadnarečno tvorbo dolenjščine,

gorenjščine in nastajajočega ljubljanskega mestnega govora, za umetni jezik, ki je bil razumljiv čim širšemu krogu Slovencev, za kranjščino, za začetek osrednjeslovenskega knjižnega jezika.

Leta 1715 je v Malem katechismusu prvič zapisan vzhodnoslovenski knjižni jezik »zdaj pak na slovenski jezik preloženi«, kot je Temlin imenoval svoj jezik že v naslovu katekizma. Gre za »stranski produkt protestantizma«, za slovenski jezik, ki ga je odločno razmejil od kajkavščine (do takrat nadomestnega knjižnega jezika v prekmurski cerkvi) in je to pokazal tudi z jasno razlikovalnim poimenovanjem, da je katekizem iz madžarščine v »čisti slovenski jezik preložo«, tj. v knjižni jezik Slovencev, prebivajočih med Muro in Rabo, ne v »slovenski jezik«, kot so takrat imenovali kajkavščino; gre za knjižno novotvorbo, naslonjeno na dolinsko narečje ter ravensko-goričke govore, a presejajočo ljudski jezik, torej tako kot pri Trubarju za nadnarečje, ki je razumljivo na najširšem slovenskem panonskem govornem področju; gre za prekmurščino, za začetek vzhodnoslovenskega knjižnega jezika.

Trubarjev katekizem obsega 244 strani v pisavi gotici in je t. i. veliki katekizem, liturgična knjiga za odrasle, ki je po vzoru Lutrovega velikega katekizma iz leta 1529 napisan v obliki razprave. Temlinov katekizem obsega 48 strani v pisavi ogrici in je t. i. mali katekizem, knjižica za otroke (kratki krščanski nauk za »drouvne decze volo spiszani«) v obliki vprašanj in odgovorov, ki je prirejen po madžarski predlogi (Győrri Katechismus, Halle 1709).

Trubarjev in Temlinov katekizem sta jezikovno »stranski produkt protestantizma« zato, ker sta osrednje- in vzhodnoslovenski prevod nastala kot zahteva protestantov, da morajo verniki brati Sveto pismo v svojem jeziku in da pri razumevanju le-tega ne potrebujejo posrednikov. Ta zahteva je v evropskem literarnem prostoru odprla prostor za novo cerkvenoknjiževno zvrst, za cerkveno slovstvo v maternem jeziku, to pa je spodbudilo tudi nastanek in normiranje slovenskega jezikovnega standarda – najprej kranjskega, nato prekmurskega, kasneje za krajši čas še koroškega, vzhodnoštajerskega in pogojno tudi primorskega/videmskega. V izhodišču je šlo za gibanje/trenje znotraj zahodne cerkve, za vprašanje »prave vere« in za vračanje h krščanskim izhodiščem, tj. k Svetemu pismu in »depolitizaciji« cerkve. Katekizem prinaša glavne nauke vere, zato na začetku (slovenskega) protestantskega slovstva stojita Trubarjev in Temlinov katekizem, ki oznanjata novo versko in cerkveno kulturo v ljudem razumljivem jeziku, s tem pa sta »nehote« tudi začetnika knjižne norme med »avstrijskimi« in »madžarskimi« Slovenci, ali večkrat neupravičeno in povsem nestrokovno imenovanih »avstrijske« in »ogrske« slovenščine, ali kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika. Njuni jezikovni normi so sodobniki in nadaljevalci dopolnjevali in izboljševali, tako da so jima dajali izrazit nadnarečni značaj ter tako na enak način standardizirali dve različici slovenskega knjiženega jezika kot izrazito »umetni tvorbi«.

Kultiviranje »gospod Trubarjeve kranjščine« in Temlinove »čiste slovenščine« je potekalo hitro, uspešno in brez odpora naslovnikov, tako da sta se oba jezika že kmalu razvila v urejen knjižni sestav, sposoben za najzahtevnejši podvig protestantizma, tj. za prevod Svetega pisma – od kranjskega prvotiska do Dalmatinove Biblije je minilo štiriintrideset let, od prekmurskega prvotiska do Kuzmičevega Novega zakona pa šestinpetdeset. Kranjski in prekmurski prevod Svetega pisma imata začetke v jeziku Trubarjevega in Temlinovega katekizma. Za oba je tudi značilno, da sta ob jezikovni normi določila tudi črkopis, ki je (z nekaterimi izboljšavami in popravki) ostal v rabi (skoraj) do poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja – na Kranjskem je bila Trubarjeva bohoričica v rabi do sredine tridesetih let 19. stoletja (slovenska abecedna vojna, 1833), v Prekmurju pa so katoliški pisci sprejeli pisavo slovenico z novoslovenščino, v nekaterih protestantskih tiskih pa je bila ogrica v rabi še celo do priključitve Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju po koncu prve svetovne vojne.

2 TEMLINOV MALI KATECHISMUS – PRESLABO ZNANI ZAČETEK PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

2.1 Temlin je »začetnik slovstvenega dela v prekmurščini« (Novak 1976: 41). O njegovem življenju ne vemo veliko, na kar kaže tudi zapis v Slovenskem biografskem leksikonu, ki Temlina označuje za »prekmursk/ega/ protestantsk/ega/ pis/ca/«, rojenega »neznano kdaj na Krajni v Prekmurju«, ² prav tako pa nista znana kraj in letnica njegove smrti. »O njeg. življenju vemo le, da je bil 15. okt. 1714 imatrikuliran na univ. v Halle kot 'Muray szombathiensis Hungarus'.« Mihael Kuzmič (1986: VI) sklepa, da se je Temlin rodil »v drugi polovici 17. stoletja, verjetno proti koncu stoletja«, sicer pa so biografski podatki o njem »zelo skopi«, prav tako pa »vemo bore malo« tudi o njegovem delu. Ohranjeno je Temlinovo latinsko pismo nemškim pietistom, ³ v katerem jih prosi za finančno pomoč pri natisu Malega katechismusa, ki ga je »nepopačeno in osebno« prevedel iz »nemškega, ogrskega in latinskega jezika«. Rupel (1956: 110) je »verjel« Temlinu, ki je v Predgovoru zapisal, da je

² Rupel (1956: 105) dodaja: »Franc Temlin, doma iz Krajne blizu Gederovec.«

³ Pismo ni datirano, verjetno pa je nastalo leta 1714 ali celo v letu, ko je bil natisnjen Mali katechismus. Tako je sklepal tudi Novak (1970: 253): »Da ni navedel kraja, je tem bolj čudno, ker so sopod pisani 'patriciji' nekega kraja verjetno v Prekmurju. Napisano pa je bilo pismo zelo verjetno v letu 1714 ali 1715, ko je bilo delo v Halleju tudi natisnjeno. Mogoče ga je napisal za bivanja v Halleju, za kar bi govorilo to, da kraj ni naveden in tudi čas, ko je moralo biti napisano.« Leta 1989 je obe letnici potrdil Mihael Kuzmič (1989: 494).

»katechismus nemski na nass szlovenszki jezik oberno«, Novak (1970: 254) pa je ob poznavanju madžarske predloge dokazal, da je Temlin »v glavnem prevajal dobesedno« gjurski katekizem, »vendar je marsikaj izpustil, pa tudi dodal« (Novak 1976: 42), slovensko besedilo pa je dopolnjeval tudi z Lutrovim nemškim:

Ob današnjem poznavanju madžarskega Györszkega katekizmusu lahko dopolnimo Ruplova ugibanja tako, da je Temlin v glavnem prevedel madžarsko verzijo Malega katekizma, toda nekoliko jo je priredil po Luthrovem izvorniku – o tem bo treba natančneje govoriti ob drugi priliki –, dodal pa je kaj tudi po kakih latinskih besedilih. (Novak 1970: 254)

Franc Kuzmič, poznavalec prekmurskega slovstva, se na spletni strani Pomurskega muzeja prav tako zaveda, da veliko iz Temlinovega življenja še ni znanega, zato pa navaja obsežno bibliografijo o njegovem delu.

2.2 Po zelo skopih podatkih v nemški in angleški spletni enciklopediji naj bi bil Temlin »nemškega rodu« (Er war deutscher Abstammung / He was of German descent):

Ferenc Temlin (slowenisch: Franc Temlin) (* in Krajna bei Tišina, ehemals Teil von Ungarn, jetzt Slowenien; † in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts) war ein lutherischer Pastor in der Region Prekmurje. Er war deutscher Abstammung. Temlin schrieb das erste Buch der slowenischen Mundart Prekmursko (gesprochen in Ungarn und in Prekmurje). (<http://www.enzyklo.de/Begriff/Ferenc%20Temlin>)

Ferenc Temlin (Slovenian: Francesco Temlin) (* in Krajna at Tišina, formerly part of Hungary, now Slovenia, † in the first half of the 18th century) was a Lutheran pastor in the Prekmurje region. He was of German descent. Temlin wrote the first book of the Slovenian dialect Prekmursko (spoken in Hungary and in Prekmurje). It involves the Small Catechism (Mali katechizmus. Hall 1715). (<http://memim.com/ferenc-temlin.html>)

Podatek o »nemškem rodu« je nedokazljiv, saj o Temlinu in njegovih prednikih ne vemo veliko. Novak (1976: 41) je zapisal, da je bil oče Ferenca Temlina mogoče Blaž Temlin, upravitelj gradu v Rakičanu, »ali vsaj njegov sorodnik«, torej plemič, saj je bil študij v tujini za »navadnega kmečkega sina« takrat skoraj nemogoč. Novak je v zapisu uporabil prekmursko besedo *nemešnják* v pomenu *plemič* (npr.: *kak ednoga prôsztoĝa nemesnyáka* /=plemiča/ *odvêk*), kar bi lahko prevajalec v nemščino ali angleščino napačno razumel kot *Nemec*, še zlasti, ker v prekmurščini obstaja tudi kolektivno ime *nemêštvo* za *plemstvo* (npr.: *Kregarje szo od krala Ladislava V. z nemestvom (plemenistvom) obdarüvani bili.*) oz. iz tega izpeljani pridevnik *nemêški*, tj. *plemiški* (npr.: *Nemeski* /=plemiški/ *cslovik szam tou mi vörte sztálno.*). Primeri so iz Agostičevega časopisa *Priatel* (*nemešnják*), Košičevih *Starin* (*nemêštvo*) in svatbene knjižice neznanega avtorja *Starišinstvo i zvačinstvo* (*nemêški*). Prim. Novak (2006: 316). Samostalnik *nemešnják* (in njegove izpeljanke) je prevzet

iz madžarščine (*nemes*) v pomenu *svobodnjak*, *plemič*, prim. France Novak (1985: 61); Mukics (1993: 314) navaja: *nemesi címet/rangot adományoz vkinek – podeliti komu plemiški naslov in nemesi vér folyik az ereiben – plemenite krvi je*. O svobodnjakih iz vrst prekmurskih Slovencev v prvi polovici 18. stoletja poroča tudi Šebjanič (1983: 23). Razmišljanje, da je bil prevajalec Malega katekizma plemiškega rodu iz znane prekmurske Temlinove družine, potrjuje tudi vedenje o prvi znani štipendijski ustanovi za prekmurske Slovence, ki jo je 23. 4. 1743 ustanovil Matjaž Temlin – leta 1729 je bil vpisan kot prekmurski slovenski (krajan Železne županije) študent medicine v Wittenbergu, od 1730 na univerzi Halle, nato pa je bil od leta 1735 do smrti leta 1746 zdravnik. Če je bil njegov oče Blaž Temlin, potem bi lahko bil Ferenc Temlin brat zdravnika Matjaža, tj. Blažev sin ali vsaj sorodnik:

Na temelju teh podatkov in življenjepisov slovenskih luteranskih izobražencev v prvi polovici 18. stoletja je moč sklepati, da pripada Matjaž Temlin rodbinski veji prekmurskih Temlinov, katere člani so bili od začetka 17. stoletja nosilci pomembnih gospodarsko-upravnih in šolniško-cerkvenih funkcij v Prekmurju in drugih zahodnogorskih krajih. Vse kaže, da je bil njegov oče ali bližnji sorodnik pastor Blaž Temlin, doma iz Sobote, starejši brat ali prav tako sorodnik pa Franc Temlin, tudi slušatelj wittenberske univerze in znan prireditelj »Malega katehismusa« iz leta 1715. Po končanih študijah se je udomil v Wittenbergu in si v desetletnem obdobju – bržkone zavoljo samskega stanu – pridobil znatnejše premoženje, katerega del je potem oporočno vključil v svojo štipendijsko ustanovo, pozneje znano kot Temliano. (Šebjanič 1983: 23)

Šebjanič (1983: 26) domneva, da so štipendijo Temliane prejemale le trije prekmurski Slovenci, študenti teologije v Wittenbergu, in sicer Jurij Lepoša(i) iz Hodoša, Mikloš Temlin (Ratkovski) iz Kermendina in Blaž Berke iz Kančevca, vendar ta podatek ni zanesljiv, saj je štipendijo lahko koristil le Berke,⁴ ki je študiral v letih 1780 do 1783 in je postal prvi puconski duhovnik,⁵ med tem ko sta bila Lepoša(i) (od leta 1724 do leta 1726) in Temlin (Ratkovski) (med letoma 1732–1735) wittenberška študenta pred ustanovitvijo Temliane (Šebjanič 1983: 228). Janoš Flisar je leta 1933 napisal dve pesmi: *Na stopetdesetletnico in Spominanje z-1783 oktobra 12-ga*; v njih opeva 150-letnico prve evangeličanske maše v Puconcih, ki je potekala na vrtu Ferenca Kuharja, ter

⁴ Klaudija Sedar (2013: 321) navaja tudi njegovo rokopisno slovnico Szlovenszke Dühovne peszmi pizsane po Berke Balázi v Nemes Csobi iz 18. stoletja.

⁵ Berke je v času od 11. 10. do 8. 12. 1783 opravljal prvo bogoslužje v Puconcih. Ob 150-letnici tega dogodka so leta 1933 pripravili v Puconcih veliko proslavo in ob odkritju tri metre visokega spominskega obeležja (stebra) so nanj zapisali: »Pred 200 letmi so na porob protireformacije spadnole cvetече evang. Gmâne krajine naše. Po dügi 50 létaj je Düh Gospóda na žitek pözvo Puconsko správišče cerkveno i od 1783. okt. 12-ga do 1784. dec. 8-ga je na etom prestori vu gümlü Kühar Ferenc Jáköba držao evang. Božo slüžbo Berke Baláz prvi Puconski dühovnik prerodnikom vernikov vezdášnje Puconske, Bodonske, Lendavske, Moravske, Sobotške i Radgonske fare.«

postavitev spominskega stebra in napis na njem, ki imenuje Berkeja za prvega puconskega duhovnika – to je posredni dokaz o Berkejevem študiju teologije v Wittenbergu v času, ko bi lahko koristil štipendijo Temliano, in vrnitev v domače okolje leta 1783. Odlomka daljših pesmi navajam iz časopisa *Düševni list*:

Na stopetdesetletnico (odlomek)

Tak je v-krajini Prekmurja
 Tá naša püconska gmajna,
 Križevska ino hodoška
 V-ednom leti nastávljena.
 Vu jezerosedemstô i
 Osemdeséttrétjem leti
 Oktobra dvanájstom dnévi,
 Pred stôpétdesétmi lêti:
 Je držána v *etom* mesti,
 Vu Kühar Ferenca gjümni,
 Kak se tó i dnesdén právi
 Na Jákovovom funduši,
 Prva boža svéta slůžba
 Po Bakoš Mihálj križevskom
 I Berke Baláz püconskom
 Dühovníki spélavana.
 Tü so dičili vu srdci
 Naši dragi star' očáci,
 Tü so vu Dúhi spêvali:
 V-stôosenájstom žoltári
 V-štiridvajsetom veršuši:
 »Tô je te dén, šteroga je
 Spravo nam Bôg, radüjmo se«!
 (*Düševni list*, 20. 11. 1933, letnik 11, št. 12, str. 123)

Spominanje z-1783 oktobra 12-ga (odlomek)

Ščiščena vera je têlo dobíla,
 Kô sta eti v-prvoj Božoj slůžbi
 Na Kühar Ferenc Jákoba funduši
 Bakoš Mihály, Berke Baláz glásila.
 Pred nami stojí steber gor' postávljen,
 Dični vrêmenov spômenek večni,
 Šteri glási i gláso bode vrêmen,
 Gda je cvela vera v srdcáj verni.
 Evang. vera ino njé slobodščina,
 Kak példa áldovov gotovnosti
 Vu verníkov srdcáj krepka močina
 I jedinstvo ládalo v-občinstvi.
 (*Düševni list*, 20. 11. 1933, letnik 11, št. 12, str. 119)

3 FERENC TEMLIN ZKRÁJNE ZLEŽENJÀ (PO ROJSTVU S KRAJNE)

3.1 Sliko o Ferencu Temlinu in času, v katerem je živel in prevedel ter natisnil prvo prekmursko knjigo, je potrebno zlagati po drobcih. Števan Küzmič je v Predgovoru svoje knjige Vöre krsztsánszke krátki návuk (V Halli 1754) zapisal kratek podatek o prevajalcu gjurskega katekizma: »Geto so nám naši stariši, zvün Temlin Ferenca *a*, i Vanečaj Mihála *b*, nikši stopájov svoje gje-drnosti nej neháli,« in ga je dopolnil še z biografsko opombo: »*a*) Zkrájne zleženjà. Od toga je vö dáni zvogrszokoga Gjörski Katekizmus štámpani v Halli 1715. kákšiva sem jaz li dvà moje dní vido.« (cit. po Novak 1976: 116)

Podatek, da je bil Temlinov Mali katechismus že štirideset let po natisu redek in so ga poznali le še posamezniki, kaže, da so naslov prve prekmurske knjige dolgo časa navajali po Küzmiču, dokler je nista predstavila Rupel (1956) in v več razpravah Novak (npr. 1969, 1970, 1976). Rupel (1956: 105) je to potrdil dobesedno: »Že Čop je ni poznal, pa je sprejel v svoj slovstveni pregled naslov v obliki, kakor ga je sporočil Küzmič,« saj poznamo iz slovenske zgodovine podobne navedke, ki so povzemali Čopov napačen zapis v Šafarikovi zgodovini, npr. pri Marnu (1884: 5):

Ferez Temlin, z Krajne z Lézenya, prvi med Slovenci zapadne Ogerske, je spisal »Katekizmus Gyoerszki, z vogrszokoga« v Halli 1715. Naslov tej knjigi je zaznamnjan v bukvah: Voere krsztánszke krátki navuki, v Halli 1754. (Šafařik, Slow. S. 21.116)

3.2 V Marnovem zapisu, ki je sledil Čopu oz. Šafariku, zbode v oči na novo »odkrit« Temlinov rojstni kraj Lézenya, ki pa ne obstaja ne v tišinski župniji ne kje drugje v Prekmurju. Čop je Küzmiča napačno razumel (bral) in je njegovo krajevno besedno zvezo *Zkrájne zleženjà* napačno »prevedel« v dve krajevni imeni z *Krajne z Lézenya* – Temlin naj bi se rodil v kraju Lézenya, Krajna pa je bila verjetno napačno razumljena kot Kraj(i)na, tj. *pokrajina*, *dežela*, kot sinonim za Prekmurje in Porabje. Geografski prostor med Muro in Rabo v Železni in Zalski županiji, na katerem so živeli »ogrski Slovenci«, se je vse do sklenitve trianonske pogodbe leta 1920 imenoval tudi Slovenska krajina ali Slovenska okroglina. Temlinov rojstni kraj je Krájna, vas, ki leži v Občini Tišina med Cankovo in Mursko Soboto, *zleženjé* v Küzmičevi besedni zvezi *Zkrájne zleženjà* pa pomeni *rojstni kraj*, *rojstvo*.⁶ Küzmič je pravilno zapisal, da je Temlin po rojstvu /z/ /K/rájne, Čop pa je to napačno razvezal

⁶ Prim. tudi Š. Küzmičev enak/podoben zapis v protestantskem prevodu Biblije leta 1771: *Nouvi Zákon* (npr.: Apollos, zle'enyá Alexandrinecz; Titus more biti na zle'zenyé Korint-husánecz) in M. Küzmičevem katoliškem prevodu Biblije leta 1796: *Sztároga i novovoga testamentoma szvéte histórie kratka summa* (Odked je bio z-le'jenyá Eliás) ter v Košičevih *Starinah* (Z steroga je eden horvatskoga zle'senyá). (Novak 2006: 913)

in preuredil z zamenjavo velikih začetnic v neobstoječi kraj /z/ /K/rájne /z/ /L/ézenya – na Krajni sta se rodila tudi Jožef Klekl st. (1874–1948) in Jožef Klekl ml. (1879–1936). Jožef Klekl st. je o Slovenski krajini spesnil tudi pesem, ki se danes prepeva v Prekmurju in je zelo priljubljena med ljudskimi pevci:⁷

Slovenska krajina

Slovenska krajina, najlepša milina,
lúblena Ravenska, Gorička, Dolenska.
Ne poznam jas lepšga sveta,
vs a sladkost si mojga srca.

Slovenska krajina, mili moj dom,
pozabo te nigdar, nigdi ne bom.

Pogled moj z daljave pošijla pozdrave
hižički domačoj in cerkvici farnoj.
Obimam v lübezni obe,
pozabit vaj srce ne ve.

Slovenska krajina, mili moj dom,
pozabo te nigdar, nigdi ne bom.

Poslala si sine in hčere v tujine,
Oznanjajo vero, kriüj slüžijo verno.
Je v britkosti njüvo srce,
pa vendar le bije za te.

Slovenska krajina, mili moj dom,
pozabo te nigdar, nigdi ne bom.

Bregovje, doline Slovenske krajine,
gorice, ravnine ste meni lúblene.
Slovenske ste zemle sijaj,
nebeške dobrote migljaj.

Slovenska krajina, mili moj dom,
pozabo te nigdar, nigdi ne bom.

3.3 Na napačen zapis Temlinovega rojstnega kraja v Šafarikovi zgodovini je opozoril tudi Trstenjak (1901: 241): »Šafarik piše, da je Franc Temlin »z Kraj-

⁷ »Pesem Slovenska krajina je bila objavljena v Marijinem listu, uglasbil jo je rojak, prav tako duhovnik in skladatelj, Franc Cigan iz Žižkov. Pesem je cerkveni pevski zbor iz Črenšovcev prvič zapel na Košičevih dnevih v Bogojini okrog leta 1992, prepevanja le-te je pevce naučil takratni črenšovski kantor, Franc Kolenko. Ljudje pri nas so jo vzeli za svojo in je postala neke vrste himna. Ljudske pevke upokojenke so jo v posebni oddaji na Radiu Murski val okrog leta 1998 učile prepevati poslušalce in odziv je bil izjemen, mnogi so se želeli naučiti prepevanja pesmi. Marjeta Lutar se spomni, da so jo v okviru ene same radijske oddaje zapele okrog 20-krat.« (Sever 2014: 18)

ne z Le'zenya«, was ich wegen der unsicheren Schreibart nicht zu bestimmen weiss,« in pojasnil, da je Krajna vas blizu Cankove v tišinski župniji, beseda *zleženjá* pa pomeni »rodom«. Novih podatkov o Temlinu ni navedel, ampak je zapisal, da »o njem vemo malo« oz. »ničesar več« kot da je bil prvi »izmed slovenskih pisateljev na Ogrskem«. Povzel je skope podatke o Temlinu po Š. Küzmiču, za tiskarno v mestu Halle je dodal, da so se tam »tiskale sploh prve slovenske knjige«, književnost prekmurskih Slovencev, ki se začne leta 1715 s Temlinom, pa je imenoval za nabožno, saj v prvi prekmurski tiskani knjigi še ni prepoznal njenega drugega pomena, tj. vloge, ki jo je opravljal katekizem kot učna knjiga (Trstenjak 1901: 240).

3.4 Trstenjakov popravek je sprejel tudi Škafar (1969: 21), ki je pojasnil, da »ne Šafárik ne Čop ne znata določiti«, da v prekmurščini »pomeni namreč *zleženjá* 'po rojstvu, doma'«. Čop je opozoril Šafarika na razliko med kranjščino in prekmurščino, tako da je prekmurski jezik označil za težko razumljiv: »Jezik teh knjig je sicer za nas Kranjce dovolj težkoumljiv.« (Škafar 1969: 39) Vir za Temlina in prekmursko slovstvo je bil Jožef Košič, »prvi vidni posvetni pisatelj v prekmurski književnosti, saj je njeno področje razširil z raznovrstno vsebino« (F. Kuzmič, <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/bibliografije/osebne-bibliografije/kosic>), čeprav je iz Čopovega dopisovanja s Šafarikom razvidno, da tega nista vedela in sta kot informatorja navajala Čaploviča:⁸

Tudi Čaplovičevih »Croaten und Wenden in Ungarn« nisem pozabil. Bom pa med tem knjižico, upam, prejel z Dunaja. Opombe o ogrsko-slovenskih knjigah itd. bi mi vsekakor prav prišle – namreč popolni naslovi Küzmičevih spisov, tako kot (del) ogrsko-slovenskih protestantov. Ogr.-slov. knjigo, katere naslov, kakor vam ga je sporočil neki Srb, ste mi navedli, sem našel pred dnevi pri g. Zupanu. Naslov se glasi (nekoliko pravilneje) torej dobesedno: Vöre krsztsanszke (sic) kratki návuki etc. V Halli MDCCLIV. 12° 275 str. poleg naslovnega lista in 10 str. »Predgovora«, ki je podpisan »V. J.« Tej je privezan: Réd Zvelicsánsztva etc. V Halli 1747. 96 str. 12°. Slovenski prevajalec te knjige je (po pripombi v predgovoru v prvi knjigi) »Szever Miháo Zvanecsa«. V besedilu predgovora je rečeno: »geto szo nam nassi sztarisi, zvün Temlin Ferencza, i Vanecsai Mihala etc.« Kako je to razliko v imenu Vanecsaj in Zvanecsa? madžarski? Jezik teh knjig je sicer za nas Kranjce dovolj težkoumljiv. (Cit. po Škafar 1969: 39)

Čaplovič je *Croaten und Wenden in Ungarn* objavil leta 1829, Čop jo je po posredovanju Šafarika dobil leta 1931, ni pa še vedel, da je pisec madžarske predloge, ki jo je Čaplovič objavil leta 1828 v reviji *Tudományos Gyűjtemény*

⁸ »V uvodu Šafárikove Zgodovine je Čaplovič omenjen kot vir s pripombo: 'Poglavje Jezik in slovstvo, str. 80–84, je skrajno pomanjkljivo in nezadovoljivo' (n. m. IV). Vendar si je Šafárik z njegovimi podatki le pomagal in tako dopolnil Čopov rokopis.« (Škafar 1969: 39)

pod naslovom *A Magyar országi Vendus Tótokról*, dolnjeseeniški župnik Jožef Košič, ki je to delo o »življenju in kulturi njegovih rojakov« napisal leta 1924 v madžarščini (Novak 1976: 75). Čaplovič je Košiča kot avtorja madžarsko pisanega besedila zamolčal in ga je v uvodu k nemški objavi imenoval le »neki duhovnik« (Škafar 1969: 39).

4 TEMLINOV KATEKIZEM MED NAREČJEM IN KNJIŽNIM JEZIKOM

Temlinov prekmurski prvotisk so v osrednjeslovenskem prostoru slabo poznali še konec 19. stoletja. Fekonja (1892: 173) je skoraj podcenjevalno zapisal, da se v Prekmurju »nahaja nekaj piscev in knjižic o ogrskih Slovencih« in da je Temlin napisal »neki Katekizmus«:

Najstareji prekmurski knjižnik nam je znan po imenu Temlin Ferenc iz Krajine v župniji Tišini, kateri je na svetlo dal neki »Katekizmus Gyoerszki, z vogrszkoga ... v Halli 1715«.

Pozitivno pa je, da je popravil Čopovo in Šafarikovo napako glede rojstnega kraja (pravilno je navedel rojstni kraj *Temlin Ferenc iz Krajine v župniji Tišini*), ki jo je nekaj let pred njim še ponavljal Marn (1884). Precej površno je predstavil tudi jezikovne razmere v pokrajini med Muro in Rabo. Čeprav je omenil poenotenje slovenske knjižne norme, pa ni vedel, da je v Prekmurju in Porabju nastal razkorak med protestantskimi in katoliškimi pisci – prvi so še vedno uporabljali stari slovenski jezik, knjižno prekmurščino, ki jo je prvi zapisal Ferenc Temlin, drugi pa so sprejeli enotni slovenski knjižni jezik. Zaradi močne madžarske raznarodovalne politike je bil v skrbeh za prekmurske Slovence, ki so po njegovem mnenju le še »životarili« v okviru ogrske države:

Dočim imamo namreč vsaj v takoimenovani Notranji Avstriji sedaj isto pismo in isti književni jezik, ločeni so še od nas istorodni bratje naši – ne samo v tuji državi Italiji umirajoči beneški Slovenci, nego tudi v domači onostranski državni polovici le še životareči Slovenci ogrski.

Poseben pojav v književnosti ogrskih Slovencev je, da se tako delijo v knjigah, kakor so ločeni po veroizpovedanju: *katoličani*, ali kakor se sami imenujejo »papinci«, imajo svoje »slovstvo«, in *protestanti*, ki se sami zovejo luterani, zopet svoje. Obe pismenstvi se razvijata drugo poleg drugega ter se še dandanašnji tiskajo knjige zlasti nabožne vsebine za katoličane, katerih je nekaj nad 50.000, in za protestante, katerih pa ni 17.000. Pravopis je v obojih ponajveč madjarski: cz = c, cs = č, sz = s, s = š, zs = ž, ny – nj, ss = š, gy = dj – dž, fz = s, 'z = ž, ou = o; ü, ö. Najnoveji čas so začeli prekmurski pisci rabiti po nekoliko pač tudi naš slovenski pravopis, a samo v neuradnem delu; zakaj od ogrske vlade je zaukazan madjarski način tudi slovenskim kraljevčanom. Književno delovanje, pisanje in tiskanje knjig se začenja v ogrskih Slovencih v početku XVIII. stoletja. (Fekonja 1892: 173)

Na začetku 20. stoletja so se tudi prekmurski pisci zavedali težkega položaja znotraj ogrskih državnih meja. Lenaršič (1910: 49) je prekmursko knji-

ževnost imenoval za lepo, vendar pa je tako kot Fekonja čutil, da so zanj napočili težki časi, saj je vedno manj knjig v prekmurskem jeziku:

Szlovenszki narod poprek ma' bogato, razsirjeno knizsevoszt. Mi, vogrszki szlovensci szmo le mali tao velikoga szlovenszkoga plemena. Nasza knizsevoszt je lepa. Ali denok sze mamó zrok szramotiti ar prve, gda je scse ne teliko sol ne teliko tiszkaró bilo, denok vecs knjig bilo, kak denesnji den. (Lenaršič 1910: 49)

Gjurski katekizem »z vogrskoga. Izdao Temlin Ferenc iz Krajne pri Radgoni. V Halli 1715« je Lenaršič (1910: 50) prepoznal za nabožno in »podvucno« knjigo, Fliszár (1925: 36) pa je Temlinov katekizem sicer prepoznal za prvo prekmursko knjigo, napisano v »starem vend slovenskem jeziku«, vendar je dopuščal možnost, da mogoče obstajajo tudi starejše knjige, ki pa so izgubljene:

Gda sze je narôdo? gde je prebivao? tô nevemo Tô imé je szpizsano v-1715-tom lèti vödani i v-Halle várasi (v Neniskoni) stampani na tak zváni Gyórszki katekizmus, steri je ponyem dojobrnyeni z-vogrszkoga jezika na nas sztári vend szlovenszki jezik. Pòleg vezdásnyega znányá szo tô prve knjige bilé, stere szo v-nasem jeziki stampane. Mogócse jesztejo od té sztarése tüdi, od steri nevëmo.

Za vse, ki so pisali o prekmurski književnosti in Temlinu, je značilno, da so njegovo delo navajali po Števanu Küzmiču, praviloma pa so zamolčali, da je izgubljeno ali nedosegljivo – sklicevali so se na dva izvoda, o katerih je poročal Küzmič. Vratuša (1939: 11) pa je jasno zapisal, da »/p/rvo do zdaj znano tiskano delo v prekmurščini je Temlinov iz madžarščine prevedeni »Gvorski katekizmus« (1715), prvo ohranjeno pa »Abecedariuni Slovensko« (1725)«. Prekmurci so začeli tiskati svoje knjige iz enakih nagibov kot Kranjci, tj. z željo, da se širi vero v razumljivem jeziku in da je potrebno »domačo besedo zapisati«. Vratuša torej prepozna rojstvo prekmurskega knjižnega jezika kot »stranski produkt protestantizma« in ga utemeljuje z željo prekmurske duhovščine, da ima »pripomočke za versko delo v narečju«. Na tem mestu Temlinov jezik napačno razume za narečnega in v njegovem pisanju še ne prepozna začetkov prekmurskega knjižnega jezika, tako kot je slovenska jezikoslovna stroka razumela jezik Trubarjevega katekizma za nadnarečni, tj. knjižno urejeni sestav. Vratuša je celo prepričan, da je v primerjavi s prvo kranjsko Trubarjevo knjigo izšla Temlinova prekmurska »prav pozno« in da je za porazno kulturno in jezikovno omikanje prekmurskih Slovencev krivo »zmenkanje slovenskoga duševnoga pisma«:

Kriva pa je bila tega vrsta ovir, ki v onem okolišu ni dala možnosti za podjetje Trubarjeve zamisli, ali pa ga je vsaj ovirala: madžarska miselnost izobraženstva, šolanega pač v tujini; občevalni jezik med izobraženci, ki je bil pretežno madžarski; raznarodovalni vpliv Győra in Veszprena; pomanjkanje sredstev; oddaljenost tiskarne. (Vratuša 1939: 11)

5 TEMLIN IN ZGODBA O NASTANKU IN RAZVOJU PREKMURSKEGA JEZIKA

5.1 V Železni županiji je v Temlinovem času vladala velika nepismenost. Leta 1769 je bil le redko kateri kmet pismen – podpisati se je znal le redko kdo, npr. v takrat obstoječih 356 vaseh se je le v 25 vaseh našel po en pismen kmet in le v 6 vaseh so bili pismeni trije kmetje ali več. Med Slovenci, ki so prebivali na ozemlju gospostva cistercijanskega opatije Monošter, je bila nepismenost še posebno visoka. Iz podpisov oseb, ki so bile priče pri spovedi, se vidi, da se v letih od 1650 do 1848 nihče iz slovenskih vasi ni znal podpisati, ampak je naredil le križec. Gre za prebivalce takrat slovenskih vasi Otkovci, Števanovci, Andovci, Verica, Sakalovci in Slovenska ves. Šol takrat ni bilo veliko, če pa so že bile, jih otroci niso obiskovali – od 20 otrok je v povprečju le eden obiskoval šolo, pisati pa so skoraj praviloma pozabili, saj niso mogli nikjer uporabljati pridobljenega znanja (Tóth 1988: 402–403). Pismenost je bila med kmeti nizka, vendar je šlo za prestižno vrlino. Redki slovenski izobraženci, protestanti, ki so se šolali v tujini, so si zato še toliko bolj prizadevali, da bi izobrazili preprosto slovensko ljudstvo. Branje svetega pisma v lastnem in vsakemu razumljivem jeziku je bil visoko postavljeni cilj, ki ga je bilo moč doseči le z omikanjem množic. Prevajanje cerkvenih besedil v ljudem razumljiv jezik je imelo smisel le, če so ti znali knjige sami brati. »Lube Slovence« in »drouno deco« je bilo potrebno naučiti brati in pisati in pred to nalogo sta se znašla tako Trubar kot Temlin. Trubar je veliki katekizem namenil odraslim, Temlin pa malega za vzgojo in izobraževanje otrok.

»Iz verske vneme in ljubezni do svojih preganjanih rojakov« so slovenski protestanti želeli, da jih rojaki razumejo, in tako so najprej Trubar in Temlin, nato pa Krelj, Bohorič in Dalmatin ter Sever, Küzmič in Bakoš oblikovali knjižni različici jezika za Slovence na Kranjskem in v Prekmurju. Na začetku rojstva slovenskega kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika zato stojita katekizma: Trubarjev (1550) in Temlinov (1715) – prinašata glavne nauke »nove vere« in s pomočjo abecednika učita brati in pisati. Tako nista le »navadna« prvotiska, ampak tudi prva slovenska učbenika. Brez zadržkov lahko pritrdimo Mihaelu Kuzmiču (1986: 492), da je »izhajal Temlin iz istih izhodišč kakor poldrugo stoletje pred njim Primož Trubar«. Pri tem je odigral posebno vlogo tudi petanjski grad, v katerem so dobili zatočišče številni pregnani protestanti iz Kranjske. Zelko (1974: 28) pušča odprto vprašanje, ali so pregnani evangeličanski duhovniki »prinesli na Petanjce tudi Trubarjeve in Dalmatinove knjige«, dejstvo pa je, da je Števan Küzmič poznal Dalmatinovo Biblijo in »nekatera glavna dela slovenskih protestantov«. In če je Košič v rokopisnih *Starinah železnih in salaskih Slovenov* (nastajale so v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja) še poročal o kranjskih kramarjih, ki so po prekmurskih vaseh od 16. stoletja naprej ponujali Trubarjeve in Dalmatinove kranjske knjige,

je vendar moral ugotoviti, da zanje v Prekmurju ni bilo velikega zanimanja, ker je bil kranjski jezik »težje umljiv« (tako se je Čop izrazil za prekmurski jezik), predvsem pa še niso znali brati. Počakati so morali na svoj katekizem in abecednik ter šole, v katerih so se naučili brati in pisati.

Tako je razmišljal tudi Peter Kozler (1849), ki je bil prepričan, da se je do sredine 19. stoletja naredilo premalo za jezik ogrskih Slovencev, za normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika in skoraj nič za izobrazbo Slovencev med Muro in Rabo, predvsem pa je bil zaskrbljen zaradi tega, ker ni bilo dovolj tiskanih knjig v njihovem jeziku – stoletja so morali v cerkvi poslušati nadomestni kajkavski jezik, vse dokler niso šele na začetku 18. stoletja dobili svoje prve tiskane knjige:

V duhovnem omikanju in jeziku ogrskih Slovencev se je še malo, skoro celo nič storilo. /.../ Duhovnike so zaradi nedostatka naobraženih Slovencev volili sedaj iz Hrvatov, sedaj iz Slovakov, v najnoveji dobi celo iz Madjarjev, ki še niso znali čisto slovenski propovedati. Stoletja je moralo ljudstvo biti brez tiskanih knjig; duhovnik je bil primoran prevajati si evangelje iz latinskega ali hrvatskega, predno je stopil na propovedalnico; kako se je tu gledalo na čistoto jezika, vsakdo si lahko misli. (Cit. po Fekonja 1892: 193)

5.2 Temlinov prekmurski prvotisk začenja zgodbo o nastanku, prostorskih okvirih in razvoju prekmurskega knjižnega jezika od Temlina 1715 do poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja oz. še dlje do priključitve dela prekmurskega ozemlja matičnemu slovenskemu prostoru. Šlo je za knjižni jezik, za različico slovenskega jezika (ob središčnem kranjskem), ki se je v panonskem prostoru tako uspešno razvijal od prihoda Cirila in Metoda v Panonijo in se je uveljavil v protestantskih in katoliških tiskih, doživel svoj vrhunec v prvi polovici 19. stoletja in se potrdil tudi v leposlovju z vrhunskimi prevodi npr. madžarskih romantikov (npr. Pötefija, Vöresmartya in drugih ...). Imel je tudi svojo publicistiko (prvi časopis *Prijatelj*, *Novine*, *Marijin list*, *Kalendar*, *Dober pajdas* ...). Slovniško izrazoslovje se je oblikovalo že v Košičevi madžarski slovnici in Kardoševih priročnikih, (rokopisno) slovnico pa je v madžarščini napisal šele Pavel – v knjižni obliki in prevedeno v slovenski jezik smo jo dobili šele leta 2013, in sicer kot prepotreben dokument, ki priča o razvitosti in obstoju prekmurskega knjižnega jezika od Temlina naprej, in vpogled v čase, ko je bil prekmurski jezik knjižni. Slovnica kaže, da je bil prekmurski jezik v nekem obdobju razvoja ob osrednjeslovenskem kranjskem prav tako knjižni oz. da smo imeli Slovenci dve knjižni različici (osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko), ki sta se šele sredi 19. st. združili v enotni slovenski knjižni jezik). Temlinov gjurski katekizem predstavlja začetno normo in predpis jezika, ki smo ga upravičeno imenovali za knjižnega. Andoljšek (1978: 37) na njegov začetek postavlja cerkveni tisk, v katerem pa prepozna tudi že oblikovanje strokovnega jezika,

saj je Mali katechismus prvega prekmurskega protestantskega pisatelja tudi »prva šolska knjiga v prekmurščini za evangeličanske šole«. Gre za slovenski jezik, tako ga je imenoval Temlin sam, ki pa se je razlikoval od kranjskega in kajkavskega. Do sredine 19. stoletja smo imeli Slovenci dve knjižni normi – osrednjeslovenski kranjski in vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik. Za začetnika slovenskega knjižnega jezika (kranjska različica) velja Primož Trubar s prvima slovenskima tiskanima knjigama Katekizmom in Abecednikom (1550), v prekmurskem prostoru pa je njegovo vlogo uspešno odigral Ferenc Temlin s prvo tiskano knjigo v slovenski prekmurski knjižni jezikovni različici (Mali katechismus, 1715).

6 ZAKLJUČEK

6.1 Ob 300-letnici izida Temlinovega Malega katekizma je bilo vedenje o njegovem življenju in delu pomembno dopolnjeno na dveh simpozijih. Prvi je potekal 29. maja 2015 v Kulturnem domu v Veliki Polani v okviru Dialekte 2015 na temo nacionalne in identitetne vloge narečja in narečne književnosti, drugi pa 8. oktobra 2015 v Murski Soboti v okviru obletnice izdaje Malega katekizma na temo Zapisana beseda ostane – Littera scripta manet. Mednarodni znanstveni simpozij, ki je potekal v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti, je prinesel nova spoznanja o Ferencu Temlinu, dvanajst referentov pa je osvetlilo jezikovne, kulturne, cerkvene in zgodovinske značilnosti časa, v katerem je prekmurski protestant Ferenc Temlin pripravil Mali Katekizem. Geza Erniša je na simpoziju povedal, da so med snemanjem filma o Temlinu v Bratislavski licejski knjižnici našli še en izvod Malega katechismusa in da potekajo dogovori o tem, da bi ta original prišel v slovenski prostor. Dokumentarni film *Mali katekizem velikega človeka – Franc Temlin* je zbral vse doslej znane podatke o prvem prekmurskem piscu, prikazal je njegove znane življenjske postaje od rojstne slovenske Krajne in Tišine, slovaške Banske Bistrice in nemških mest Halle ter Wittenberg in poudaril pomen Temlinovega dela za slovenski kulturni prostor.

6.2 Ko danes beremo dva slovenska prvotiska, Trubarjevega kranjskega in Temlinovega prekmurskega, se lahko prepričamo, da knjižna norma ni dana enkrat za večno. Jezik in z njim jezikovna normativnost se spreminjata, zato se meja med knjižnim in narečnim v slovenskem jeziku nenehno spreminja in rahlja. Danes je knjižni standard spet bolj odprt in sprejemljiv za vplive iz okolij (narečij), tako kot je bil v Trubarjevih in Temlinovih časih, tudi za vplive iz jezikovnih obrobij, torej tudi za narečne vplive iz severovzhodne Slovenije, iz prostora med Muro in Rabo, ki se danes jezikovno, turistično

in ekonomsko uspešno odpira v svet, s tem pa omogoča dodatno kulturno, jezikovno in literarno uveljavljanje prekmurskega jezika in številnih prekmurskih govorov.

LITERATURA

Ivan ANDOLJŠEK, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj*. Maribor: Dopolna delavska univerza Univerzum.

Anton BREZNIK, 1916: Svetčeva devetdesetletnica. *Dom in svet* 29/11–12, 335–336.

Düševni liszt (20. 11. 1933), letnik 11, številka 12. URN:NBN:SI:DOC-36LSGWY from <http://www.dlib.si>

Andrej FEKONJA, 1892: Književnost ogrskih Slovencev. *Dom in svet* 5/4, 172–176.

FLISZÁR János, 1925: Temlin Ferenc (Prekmurja znameniti ev. možje). *Düševni list* 3, 36.

Marko JESENŠEK, 1998: Katekizmi za Slovence videmske nadškofije. *Primorska srečanja*, 22, št. 208/209, 583–588.

Marko JESENŠEK, 2011: Dvojnični razvoj slovenskega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem okolju = The Slovene language duality development in the Alpine and Pannonian linguistic environment. *Studia slavica* 15, 193–201.

Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora 90). Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 390.

Marko JESENŠEK, 2015: Kształtowanie się jednolitej słoweńskiej normy języka literackiego w XIX wieku. V: Mieczkowska, Halina (ur.). *Tradycja i wyzwania: metodologia badań slawistycznych XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 103–110.

Franc KUZMIČ: Bibliografija Franca Temlina. <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/bibliografije/osebne-bibliografije/temlin>

Mihael KUZMIČ, 1986: Franc Temlin in Lutrov Mali katekizem. *Mali katechismus dr. Martina Luthra*. Faksimile po izvodu iz Hauptbibliothek der Frankeschen Stiftungen in Halle. Murska Sobota: Pomurska založba.

Mihael KUZMIČ, 1989: Temlinov Predgovor v prekmurski Lutrov Mali katekizem leta 1715. *Znamenje* (Maribor) 19/5, 492–500.

Mirko LENARŠIČ, 1910: Naša književnost. *Nájszvetejsega Szrca Jezusovoga veliki kalendar za ľudstvo Kalendar srca Jezušovoga* 7, 49–51.

Mali katekizem velikega človeka – Franc Temlin. Dokumentarni film. 300 let prve prekmurske knjige: <https://www.youtube.com/watch?v=nHacQXG628g>. Dokumentarni film je bi na sporedu 30. 10. 2015 ob 20.55 na RTV SLO 2.

MUKICS Ferenc, 1993: *Magyar-szlovén frazeológiai szótár*. Madžarsko-slovenski frazeološki slovar. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

Josip MARN, 1884: Knjiga Slovenska v XVIII. veku. *Jezičnik* 22, 1–82.

- Franc NOVAK, 1986: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Uredil in dopolnil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Vilko NOVAK, 1969: O slogu prve prekmurske knjige. *Slavistična revija* 17/2, 227–232.
- Vilko NOVAK 1970: Temlinovo pismo nemškim pietistom. *Slavistična revija* 18/3–4, 249–256.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Vilko NOVAK, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Martina OROŽEN, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Avgust PAVEL, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. (Zora 100) Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- Breda POGORELEC, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi I.* (red. Kozma Ahačič). (Lingua Slovenica Fontes). Ljubljana: Založba ZRC, Filozofska fakulteta.
- Mirko RUPEL, 1956: Prva prekmurska knjiga – Temlinov Mali katekizem. *Razprave II., 2. razr.* SAZU. Ljubljana: SAZU, 103–114.
- Klaudija SEDAR, 2013: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju*. Disertacija. Mentor Stane Granda. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za podiplomski študij.
- Andreja SEVER (ur.), 2014: *Slovenska krajina, mili moj dom. Slovenske domoljubne pesmi*. Zbrala Marjeta Lutar. Uredila in spremno besedo napisala Andreja Sever. Črenšovci: Kulturno-turistično društvo.
- Franc ŠEBJANIČ, 1983: Tri štipendijske ustanove prekmurskih luteranov. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 31/1, 22–26.
- Franc ŠEBJANIČ, 1984: Idejna vplivnost nemških univerz na dejavnost prekmurskih luteranskih izobražencev v 18. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/2, 226–232.
- Ivan ŠKAFAR, 1969: Prekmurski pisatelji v Šafárikovi Zgodovini južnoslovanskega slovstva. *Jezik in slovstvo* 14/2, 38–44.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Anton TRSTENJAK, 1901: Ogrski Slovenci. *Ljubljanski zvon* 21, 241–242.
- István György TÓTH, 1988: Znanje branja in pisanja v Železni županiji 1600–1800. *Zgodovinski časopis* 32/3, 399–411.
- Anton VRATUŠA, 1939: Razvoj prekmurske književnosti do Ivanocija. *Trgovski list* 22, št. 68 (16. VI. 1939), 11.

THE (SMALL) CATECHISM – THE CARNIOLA AND PREKMURJE FIRST PRINTS

Summary

The Slovene standard language had a double development until the middle of the 19th century and it starts with two catechisms: (1) Trubar's *Catechismus* from 1550 is the first Carniola printed book, and (2) Temlin's *Mali katechismus* from 1715, which is the first Prekmurje printed book (the beginnings of the east Styria standard language are connected with editions of the Parhamer's catechism from 1758, 1764, 1777 and 1783). The central Slovene standard language, or "gospod Trubarjeva kranjščina" ("Mr. Trubar's Carniola language") as Krelj used to name it, or "der windischen sprache" ("the Styrian language") as Trubar called it in his German preface, or "our language" as it is stated in the Slovene preface, was written in *Cathechismus* for the very first time. The east Slovene standard language was written for the first time in the *Mali katechismus*, where it was "zdaj pak na slovenski jezik preloženi" ("now translated into Slovene language"), as Temlin has called his language in the title of his catechism. It was a standard neologism based on the valley dialect and the lowland and Goričko dialect, but it also exceeded the folk language, so it was just like in Trubar a regional colloquial language, which is understood in the widest Slovene Pannonia region; it was the Prekmurje dialect, it was the beginning of the east Slovene standard language.

Trubar's catechism is 244 pages long, it is written in the Gothic alphabet, and it is the so-called large catechism, a liturgical book for adults and it is just like Luther's large catechism from 1529 written as a treatise. Temlin's catechism is 48 pages long and is written in the "ogrica" alphabet; it is the so-called small catechism, a booklet for children (a short Christian moral for "drouvne decze volo spiszani") written in form of questions and answers and it was based upon the Hungarian source material (Györri Katechismus, Halle 1709). Both catechism have, next to the language norm, set also the alphabet, which has, with some improvements and corrections, been used (almost) until the unification of the Slovene standard norm in the middle of the 19th century.

DER (KLEINE) KATECHISMUS – DIE KRAIN UND PREKMURJE/ÜBERMURGEBIET ERSTDRUCKE

Zusammenfassung

Die slowenische Standardsprache, die bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts eine zweigleisige Entwicklung hatte, beginnt mit zwei Katechismen: (1) Trubars *Catechismus* aus dem Jahr 1550 war das erste in Krain gedruckte Buch, und mit (2) Temlins *Mali katechismus* (Kleiner Katechismus) aus dem Jahr 1715. Das war das erste im Prekmurje/Übermurgebiet gedruckte Buch (auch der Beginn der oststeirischen Standardsprache ist mit den Ausgaben von Parhamers Katechismus aus den Jahren 1758, 1764, 1777 und 1783 verbunden). Im *Cathechismus* wurde die zentralslowenische Standardsprache, oder „gospod Trubarjeva kranjščina“ (des Herrn Trubar Krain Dialekt), wie Krelj diese Sprache nannte, oder „der windischen sprache“, wie Trubar seine Sprache im deutschen Vorwort bezeichnete, oder „naš jezik“ („unsere Sprache“) wie es im slowenischen Vorwort stand, zum ersten Mal niedergeschrieben. Im *Mali katechismus* (Kleinen Katechismus) wurde die ostslowenische Standardsprache „zdaj pak na slovenski jezik preloženi“ („jetzt in die slowenische Sprache übersetzt“), wie Temlin diese Sprache schon im Titel des Katechismus bezeichnete. Es handelt sich um ein Standardneologismus, dass auf dem Taldialekt und dem Flachland

und Goričko Sprachen beruht, das aber gleichzeitig die Volkssprache übersteigt. Ähnlich wie bei Trubar handelt es sich auch hier von einem Landesdialekt, der im breitesten slowenischen pannonischen Sprachgebiet verständlich ist; es handelt sich um den Prekmurje/Übermurgebiet Dialekt, um den Beginn der ostslowenischen Standardsprache.

Trubars Katechismus beinhaltet 244 Seiten in gotischer Schrift und ist der sogenannte Große Katechismus, ein liturgisches Buch für Erwachsene, das nach dem Vorbild von Luthers Großem Katechismus aus dem Jahr 1529 als eine Abhandlung geschrieben wurde. Temlins Katechismus beinhaltet 48 Seiten in „ogrica“ Schrift und ist der sogenannte Kleine Katechismus, ein Büchlein für Kinder (eine kurze Christenlehre für „drouvne decze volo spizani“) in Form von Fragen und Antworten, das nach der ungarischen Vorlage (Győrri Katechismus, Halle 1709) bearbeitet wurde. Für beide Katechismen ist typisch, dass sie neben der Sprachnorm auch das Alphabet bestimmten, das mit einigen Verbesserungen und Korrekturen (fast) bis zur Vereinheitlichung der slowenischen Standardnorm Mitte des 19. Jahrhunderts benutzt wurde.